

ОРГАНІЗАЦІЯ ПРОФЕСІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ ПІДГОТОВКИ СЛІДЧИХ: ОСНОВНІ НАПРЯМКИ ДОСЛІДЖЕННЯ

О.В. Ходаков

У дуже складних умовах опинився сьогодні такий важливий напрямок діяльності органів внутрішніх справ, як попереднє слідство, у тому числі збір та узагальнення інформації про події, що відбулися в момент вчинення злочину. Основними проблемами слідчої діяльності є недоліки процесуального законодавства, перенавантаження слідчих, специфіка умов праці та їх висока екстремальність. У сукупності вони негативно впливають на особистість слідчого і призводять до його професійної деформації.

Серед інших проблем можна назвати й такі, як низька матеріально-технічна забезпеченість слідчих апаратів, нестаток робочих приміщень, невирішення соціальних питань. Становище ускладнюється дефіцитом висококваліфікованих кадрів та значною кількістю вакансій у слідчих підрозділах, внаслідок чого навантаження на кожного слідчого перевищує встановлені норми у 5-6 разів.

До специфічних умов їх праці необхідно також віднести ненормованість робочого дня, роботу в різних середовищах, спілкування з різноманітними категоріями процесуальних та позапроцесуальних осіб, що задіяні під час попереднього слідства.

Зазначене свідчить про високу екстремальність слідчої діяльності. Невміння або неможливість регулювати власний психічний стан та постійні психічні навантаження призводять до виникнення професійних захворювань на нервовому ґрунті. Як наслідок – зниження продуктивності праці слідчого, а зрештою – звільнення з роботи.

Питання підвищення продуктивності трудової діяльності людини давно перебувають у центрі уваги дослідників. Вони розглядалися в роботах таких вчених, як Г. Мюнстерберг, О. Ліпман, Ф.Гізе, Д. Древер, Е.М.Іванова, А.Брусилівський¹ та ін.

У радянські часи дослідження, що торкаються професій, були започатковані в 20-і роки в рамках такого наукового напрямку, як психотехніка. Представниками цих досліджень були вітчизняні вчені Н.А. Бернштейн, А.К. Гастєв, В.Д. Котляров, М.Д. Левітов² та інші.

Ходаков Олег Володимирович – викладач кафедри юридичної психології Української академії внутрішніх справ, старший лейтенант міліції.

У цей час були розроблені основні теоретичні та методичні підходи до вивчення професій, уперше запроваджена термінологія, що стосується професійної діяльності.

Що ж до професійної діяльності слідчого, то й тоді, і в пізніші часи наукові дослідження хоча і провадилились, але багато аспектів залишились не розробленими. Так, без належної уваги і сьогодні залишається проблема забезпечення слідчої діяльності сучасними науковими розробками і рекомендаціями, які дали б можливість підвищити ефективність праці слідчих.

Отже існує необхідність докладніше зупинитись на питаннях функціонального аналізу слідчої діяльності як різновиду трудової діяльності людини взагалі з метою конкретизації положень загальнопсихологічної проблеми взаємодії особистості та діяльності.

Безперечно, діяльність слідчого є одним з різновидів трудової діяльності взагалі. Це означає, що підходи до функціонального аналізу в цілому можуть не відрізнятися від досліджень інших видів діяльності, про які йшлося у психологічній літературі минулих років³.

При здійсненні функціонального аналізу слідчої діяльності обов'язково виникають питання про місце особистості в ній. Серед них одними із центральних постають такі, як підбір кадрів у цілому та визначення спектру професійно важливих якостей, що властиві людям, зайнятим слідчою діяльністю. З огляду на це потрібне, з одного боку, вивчення потреби у створенні системи підбору та психологічної підготовки співробітників слідчих органів, а з іншого – необхідно з'ясувати:

критерії оцінки якостей, якими повинні володіти слідчі для успішного виконання покладених на них службових обов'язків;

взаємозв'язки та взаємозалежності, що існують між зазначеними якостями, а також між ними і ефективністю слідчої діяльності за окремими напрямками, функціями, видами робіт;

шляхи ефективного формування і розвитку професійно важливих якостей. Методологічне обґрунтування такої діяльності загалом міститься в роботі В.О. Ядова "Соціологічні дослідження: методологія, програма, методи"⁴.

Незважаючи на досить значну кількість досліджень радянського періоду⁵, які стосуються організаційних і психологічних аспектів діяльності слідчого, необхідно зазначити, що на сьогодні системний аналіз цієї проблеми майже відсутній. Більше того, відсутні будь-які критерії оцінки професійно важливих якостей суб'єкта цієї діяльності, а отже наукова та педагогічно обґрунтована система професійного навчання і підготовки кадрів для роботи в слідчих апаратах.

Виходячи з того, що діяльність слідчого відноситься до професій типу "людина-людина" з властивими їй психологічними явищами, закономірностями та механізмами, особливо необхідним є створення цілісної та всеосяжної системи професійної психологічної підготовки фахівця-слідчого і психологічного супроводу слідчої діяльності в цілому.

Зазначене вище підтверджує актуальність розробки наукових та педагогічно обгрунтованих підходів до проблем організації професійно-психологічної підготовки слідчих у системі МВС України. Головною метою такого дослідження є вироблення пропозицій щодо створення системи професійно-психологічної підготовки працівників слідчого апарату на рівні вищих навчальних закладів МВС України, а також системи перепідготовки і підвищення кваліфікації кадрів слідчих без відриву від виконання ними основних службових обов'язків. Для цього має бути здійснене цілісне професіографічне дослідження діяльності слідчого та на його основі створена науково обгрунтована професіограма слідчого з наступною розробкою критеріїв рівнів розвитку професійно важливих якостей й такого працівника. Особливе значення має розробка багаторівневих методик професійно-психологічної підготовки слідчих.

Необхідність багаторівневих методик визначається тим, що планується готувати всі категорії слідчих. До системи такої підготовки входять:

а) професійно-психологічна підготовка слідчих у вищих навчальних закладах МВС України. Вона має передбачати спеціальний курс, що складається з теоретичної частини, семінарських та практичних занять, а також розгалужений тренінговий курс;

б) професійно-психологічна перепідготовка і підвищення кваліфікації фахівців-слідчих. Це співробітники практичних органів МВС, які раніше закінчили вищі навчальні заклади. Курс повинен мати теоретичну частину та тренінгові заняття;

в) професійно-психологічна підготовка слідчих у практичних органах та підрозділах МВС України. Питання про забезпечення даного виду підготовки — одне з найскладніших. Його розв'язання потребує реорганізації штатного розкладу органів і підрозділів МВС та введення посад психологів-практиків для організації і проведення відповідних занять. Корекції повинні підлягати також навчальні плани службової підготовки.

Це означає, що поряд з усіма напрямками підготовки та тренувань, що вже існують в органах МВС, є необхідність впровадити психологічний тренінговий курс, метою і основним завданням якого є підвищення продуктивності праці фахівців-слідчих шляхом розвитку професійно

необхідних якостей, тренувань психічних пізнавальних процесів (відчуття, сприйняття, пам'яті, мислення, уваги, уваги). Звідси з'явиться можливість впливу на емоційно-вольову сферу особистості слідчого. Не залишиться без належної уваги і діагностика та корекція наслідків психічних перенавантажень, що неминуче виникають під час процесу попереднього слідства. Співробітників необхідно навчити знімати психічну напругу за допомогою спеціальних вправ у короткий час. До таких вправ можуть бути віднесені вміння релаксації, самогіпнозу, аутотренінг та ін. Більшість тренінгових вправ потребують безпосередньої участі або контролю з боку спеціаліста-психолога. Це посилює потребу у введенні такого фахівця до штатного розкладу практичних органів та підрозділів.

Розробка та впровадження системи професійно-психологічної підготовки слідчих повинні суттєво підвищити не тільки ефективність самої діяльності, але й позитивно вплинути на функціональний та психічний стан особистості слідчого, значно зменшити ризик проявів професійної деформації співробітників. Результати, які передбачається одержати під час дослідження, орієнтовані на науковий та практичний внесок у вирішення зазначених проблем.

Визначаючи підходи до дослідження особливостей слідчої діяльності, ми керувались такою тезою С.Г. Геллерштейна: "Мюнстерберг уперше розділив завдання дослідження професійної придатності людини на дві частини: спочатку він вивчив з психологічного боку професію, а потім застосував методи, за допомогою яких намагався зміряти необхідні для даної професії здібності в різних людей... Не встановивши, розвитку яких саме здібностей професія потребує від людини, неможливо розпочати встановлення професійної приналежності. Висновок зрозумілий: першою стадією в справі професійного підбору є психологічний аналіз тієї професії, відносно якої необхідно встановити придатність різноманітних людей"⁶.

Це положення можна вважати основним у підходах до досліджень трудової діяльності, у тому числі діяльності слідчого, та створення системи професійно-психологічної підготовки слідчих.

Одним із практично значущих результатів дослідження повинно стати створення професіограми слідчого. З'явиться можливість ефективно використовувати її з метою профорієнтації та профпідбору кадрів у психофізичних лабораторіях МВС України та кадровими підрозділами. Практичним впровадженням отриманих результатів може бути створення методики професійно-психологічної підготовки фахівців у навчальних закладах МВС України, що озброїть слухачів та курсантів

системою знань, умінь та навичок використання практичної психології, як умови ефективності вирішення службових завдань. Практичним органам і підрозділам буде надана можливість здійснювати професійно-психологічну підготовку та перепідготовку на науково-обґрунтованій основі. Результати досліджень можуть бути також використані науково-дослідними підрозділами та установами МВС України для здійснення досліджень по вдосконаленню професійної діяльності співробітників органів внутрішніх справ.

¹Див.: Брусиловский А. Психотехника за рубежом и в СССР М., 1933; Гизе Ф. Психология анализ и психотехника. Л., 1926; Древер Д. Психология труда. М., 1926; Иванова Е.М. Опыт построения системы психологического анализа профессиональной деятельности в целях рационализации труда. М., 1928; Липман О. Психология профессии. С.Пр., 1923; Мюнстерберг Г. Основы психотехники. М., 1924.

²Див.: Бернштейн Н.А. Проект переустройства рабочего места вагоновожатого московского трамвая на биомеханических основаниях. М., 1928; Гастев А. Трудовые установки. М., 1924; Котляров В.Д. Профессиографическая характеристика основных видов труда и метод построения методики профессионального отбора телеграфистов // Психология труда и психотехника. М., 1929; Левитов М.Д. Психология изучения профессии // Тезисы докладов на совещании по вопросам психологии труда. М., 1957.

³Див.: Архангельский С.Н. Очерки по психологии труда. М., 1958; Голубев Г.Г. Смелость летчика. Грозный, 1958; Гурьянов Е.Н. Навык и действие // Ученые записки МГУ. Вып. 20. М., 1945; Лузмина Н.В. Очерки психологии труда учителя. Л., 1967.

⁴Див.: Ядов В.А. Социологические исследования: методология, программа, методы. М., 1987.

⁵Див.: Васильев В.Л. Психология осмотра места происшествия. Л., 1986; Глазырин Ф.В. Психология следственных действий. Волгоград, 1983; Доскулов Г.Г. Психология допроса на предварительном следствии. М., 1976; Ямпольский А.Е. Психология допроса подозреваемого. Волгоград, 1978.

⁶Див.: Геллерштейн С.Г. Психотехника. М-Л., 1926. С. 56, 62.